

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

**MATERIALE
ȘI
CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

**SERIE NOUĂ
IX**

2013

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 2013

Colegiul de redacție

PROF. DR. ALEXANDRU BARNEA (Universitatea București), **DR. SANDA BALESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS), **PROF. DR. CLIVE BONSALE** (University of Edinburgh), **PROF. DR. NIKOLAUS BOROFFKA** (Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung, Berlin, Germany), **DR. GH. I. CANTACUZINO** (Institutul de „Arheologie Vasile Pârvan” București), **DR. UWE FIEDLER** (Berlin), **DR. RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București), **DR. ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), **PROF. DR. ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), **PROF. DR. ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire), **ACAD. ALEXANDRU VULPE** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București).

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESCU – redactor-șef

ADRIAN IONIȚĂ – redactor-șef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, ADRIAN DOBOȘ, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, DANIEL SPÂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

LILIANA ZAHARIA – secretar de redacție

Redactor Editura Academiei Române: **ADRIAN MIRCEA DOBRE**

Tehnoredactor Editura Academiei Române: **DOINA STOIA**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro.

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, București, România, tel./fax: (4021) 314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

DEREX COM S.R.L., e-mail: derex_com@yahoo.com

Orice corespondență se va trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62. și redactie_iab@yahoo.com

Normele de redactare a manuscriselor și lista abrevierilor folosite în revistă sunt în general aceleași ca în celelalte publicații ale Institutului de Arheologie. În măsura în care vom elabora alte norme, ne obligăm să le publicăm în numărul următor.

© 2013, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

SUMAR

ALAIN TUFFREAU, ROXANA DOBRESU, SANDA BALESCU, MĂDĂLIN CORNEL VĂLEANU, Boinești (département de Satu-Mare), Moustérien, Aurignacien et processus taphonomiques	7
ALEXANDRU CIORNEI, Petrografia silicolitelor din siturile Paleoliticului superior de pe Valea Dunării. Caracteristici și proveniență	41
MIHAI GLIGOR, MARIANA ROȘU, CĂLIN ȘUTEU, New Evidence on Burial Practices in Petrești Culture	67
CAMELIA-MIRELA VINTILĂ, CARMEN PAVEL, MARIAN NEAGU, Noi aspecte ale plasticii antropomorfe descoperite la Dunărea de Jos	83
ALIN FRÎNCULEASA, BIANCA PREDA, OCTAV NEGREA, ANDREI DORIAN SOFICARU, Cercetări arheologice în cimitirul din epoca bronzului târziu de la Câmpina (jud. Prahova) – campaniile 2011 și 2012	97
DANIEL SPÂNU, Fibule „de tip hibrid”?	145
MIRCEA DABÎCA, Noi cercetări arheologice în partea de sud a cetății Histria. Campaniile 2003–2009	157
ALEXANDRU BĂDESCU – Amfore orientale de tip Kapitän II descoperite la <i>Histria</i> în Sectorul <i>Basilica extra muros</i>	189
ANNAMARIA DIANA, MIHAI MEȘTER, Meeting an Early Medieval Community: A Preliminary Analysis of the Human Skeletal Remains from the Jucu Cemetery (Cluj-Napoca, Romania)	3; ;
BOGDAN CIUPERCĂ, ANDREI MĂGUREANU, EUGEN PAVELEȚ, DORIN SÂRBU, Cercetări arheologice în Curtea Domnească de la Târgșoru Vechi	219
RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, MIHAI FLOREA, Preambul la o cercetare arheologică a fostei colonii de muncă forțată din perioada comunistă de la Poarta Albă, România	231

RECENZII

Laurent Carozza, Cătălin Bem, Cristian Micu (eds.), <i>Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère</i> , Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011, 413 p. (Cristian Eduard Ștefan)	243
Abrevieri	245

SOMMAIRE

ALAIN TUFFREAU, ROXANA DOBRESU, SANDA BALESCU, MĂDĂLIN CORNEL VĂLEANU, Boinești (département de Satu-Mare), Moustérien, Aurignacien et processus taphonomiques	7
ALEXANDRU CIORNEI, Petrografia silicolitelor din siturile Paleoliticului superior de pe Valea Dunării. Caracteristici și proveniență.....	41
MIHAI GLIGOR, MARIANA ROȘU, CĂLIN ȘUTEU, New Evidence on Burial Practices in Petrești Culture	67
CAMELIA-MIRELA VINTILĂ, CARMEN PAVEL, MARIAN NEAGU, Several antropomorphic figurines found during the excavations on the Vidra tell	83
ALIN FRÎNCULEASA, BIANCA PREDA, OCTAV NEGREA, ANDREI DORIAN SOFICARU, Archaeological research in the Bronze Age cemetery at Câmpina (Prahova county) – campaigns 2011 și 2012.....	97
DANIEL SPÂNU, Fibule „de tip hibrid”?	145
MIRCEA DABÎCA, Les principaux résultats des fouilles menées entre 2003 et 2009 à Histria, dans le périmètre du Secteur sud	157
ALEXANDRU BĂDESCU – Amphoras Kapitän II discovered at Histria, in extra muros Basilica	189
ANNAMARIA DIANA, MIHAI MEȘTER, Meeting an Early Medieval Community: A Preliminary Analysis of the Human Skeletal Remains from the Jucu Cemetery (Cluj-Napoca, Romania)	3; ;
BOGDAN CIUPERCĂ, ANDREI MĂGUREANU, EUGEN PAVELEȚ, DORIN SÂRBU, Archaeological research Cercetări arheologice în Curtea Domnească de la Târgșoru Vechi.....	219
RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, MIHAI FLOREA, Preamble of planned archaeological research in the former forced labor camp from the communist period at Poarta Albă, Romania	231

COMPTE-RENDUS

Laurent Carozza, Cătălin Bem, Cristian Micu (eds.), <i>Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère</i> , Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011, 413 p. (Cristian Eduard Ștefan)	243
Abréviations	245

Fibule „de tip hibrid”?

DANIEL SPÂNU*

Cuvinte-cheie: Fibule de schemă timpurie La Tène, fibule tracice, Bulgaria, Rep. Moldova, România.

Rezumat: În 1969, într-un mormânt de incinerare a fost descoperită la Zimnicea o fibulă cu două resorturi bilaterale, ambele funcționale (fig. 1). Această construcție atipică a prilejuit presupunerea existenței unor ipotetice serii tipologice de fibule caracterizate ca „încrucișări traco-celtice” (*thrakisch-keltische Kreuzungen/ types hybrides thraco-celtiques*). Ele ar combina în egală măsură elemente ale fibulelor de schemă La Tène și ale fibulelor cu resort lateral și picior ridicat (fibule „tracice”). Cu timpul, sub eticheta „fibule hibride” sau „de tip hibrid” au fost reunite pur și simplu fibule de schemă La Tène sau fibule tracice lipsite de orice „hibridizare”. Doar unele motive ornamentale specifice anumitor tipuri de fibule de schemă timpurie La Tène au fost integrate în mod izolat pe structura tradițională (în spațiul extracarpatic) a unor fibule „tracice” (fig. 2-centru, fig. 3/23 și 26). Aceste împrumuturi au condus la diversificarea repertoriului ornamental al fibulelor cu resort lateral și picior ridicat (așa numitele fibule „tracice”), dar nu au determinat apariția unor serii tipologice distincte. Din acest motiv, noțiunea de „tip hibrid” pentru astfel de fibule nu se vădește nici consecventă, nici justificată.

Schlüsselwörter: Frühlatènefibeln, thrakische Fibeln, Bulgarien, Rep. Moldau, Rumänien.

Zusammenfassung: 1969 wurde in einem Brandgrab aus Zimnicea eine Fibel mit zwei beidseitigen funktionstüchtigen Spiralen gefunden (Abb. 1). Diese untypische Konstruktion hat die Vermutung der Existenz von hypothetischen Serien von Fibeltypen erweckt, die als *thrakisch-keltische Kreuzungen* (bzw. *types hybrides thraco-celtiques*) benannt wurden. Solche Fibeln würden im selben Maß sowohl Elemente der Latène-fibeln, als auch Elementen der Fibeln mit einseitiger Spirale und hochgehobenem Fuss (die so genannten „thrakischen Fibeln”) kombinieren. Mit der Zeit, wurden unter dem Begriff „hybride Fibeln“ (bzw. „Fibeln vom hybriden Typ”) entweder reine Latènefibeln oder reine thrakische Fibeln ohne jedwelche „Hybridisierung” vereinigt. Lediglich *einige* vereinzelte spezifische Motive bestimmter Fibeltypen von Frühlatèneschema wurden auf die traditionelle Konstruktion mancher „thrakischen” Fibeln aus dem ausserkarpatischen Raum integriert (Abb. 2-Mitte, Abb. 2/23 und 26). Solche Übernahmen führten zur Diversifizierung des ornamental Repertoriiums der Fibeln mit einseitiger Spirale und hochgehobenem Fuss, haben aber nicht zur Entstehung von typologischen Serien geführt. Aus diesem Grund ist der Begriff „Fibeln vom hybriden Typ“ weder konsequent, noch rechtfertigt.

1. DE LA ETICHETARE LA DEFINIȚIE ȘI DE LA CAZUL PARTICULAR LA GENERALIZARE

Noțiunea de „încrucișări traco-celtice” (*thrakisch-keltische Kreuzungen* – de remarcat folosirea pluralului!) a fost aplicată în 1971 de Vlad Zirra (sr.) unei mici fibule din mormântul C10M97 de la Zimnicea (fig. 1)¹. Potrivit autorului, o fibulă „getică” a fost prevăzută cu un resort cu patru spire, iar piciorul a fost înlocuit cu un al doilea resort similar celor ale fibulelor La Tène². Nouă ani mai târziu, Alexandrina Alexandrescu includea în categoria „tipuri hibride traco-celtice” (*des types hybrides thraco-celtiques* – de remarcat iarăși pluralul!) două fibule de la Zimnicea: cea menționată anterior de Zirra și fibula cu pseudo-resort la picior din mormântul C10M55 (fig. 3/20). Ca analogii erau evocate exemplare de la Tariverdi, Rosica și Braničevo³.

După două decenii, noțiunea „fibule hibride” a reapărut într-o ilustrație⁴. Ulterior, Vlad Vintilă Zirra (jr.) avea să evoce un fenomen al „hibridizării”⁵, dar cea dintâi tentativă de definire a „fibulelor hibride” ca o categorie aparte de piese o

¹ Zirra 1971, 226–227, fig. 23/69.

² Zirra 1971, 226–227: „Der besonders gewandte Meister schuf eine getische Fibel der er aber das Ende in vier spiralen, anstatt in einer, gewunden hat, und der S-förmige Fuß mit seinem Nadelhalter wurde ebenfalls von vielfachen Spiralen ersetzt, in der Art der Fibeln Latèneschema”.

³ Alexandrescu 1980, 50, n. 98–100, 100, fig. 49/1–2. Anterior, Alexandrescu 1976, 135–136, oferă o descriere a piesei din mormântul C10M97, dar fără să o ilustreze: „le pied réduit à une spirale quadruple achevée en port de l’agraphe” (p. 135); „c’est un exemplaire dont les caractères sont moins nettement «thraces», avec resort bilatéral comportant quatre spires sur une corde; son pied aussi se compose de quatre spires sur une corde et il s’achève en porte pour l’agraphe” (p. 136). Din descrieri reiese că resortul secundar se interpune între picior și portagrafă. Dimensiunile piesei (lungime 1,54 cm) le aflăm în contribuția din 1980 (Alexandrescu 1980, 30, nr. 42d).

⁴ Zirra 1998a, 40, fig. 6 și 46, fig. 10.

⁵ Zirra 2009, 82–84; Zirra 2011, 9.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, e-mail: hazdrik@yahoo.com

datorăm lui Dragoș Măndescu. Potrivit acestuia, „grupa fibulelor de tip hibrid (de remarcat aici singularul – n.n.) ia naștere în urma intervenției modelului fibulei de schemă Latène B2 asupra variantelor târzii ale fibulei de schemă tracică cu piciorul îndoit în formă de S”⁶. Măndescu propune două caracteristici definitorii ale fibulelor hibride: (1) acestea dobândesc un resort bilateral, dar păstrează „silueta” fibulelor tracice; (2) ornamentarea piciorului fibulelor cu un pseudo-resort. Această definiție este numai aparent coerentă și suscită câteva dileme pe care le voi dezbate în cele ce urmează. Dar pentru a clarifica ce sunt „fibulele hibride”, trebuie lămurit mai întâi ce sunt fibulele „tracice” și cele La Tène. Discuția poate să pară latenologilor redundantă, dar vom vedea că nu este așa.

2. PRECIZĂRI MORFOLOGICE ȘI TERMINOLOGICE

Fibulele numite „tracice” sunt fibule cu resort lateral (format dintr-o singură spirală), dezvoltat în interiorul deschiderii arcului, iar piciorul este ridicat (recurbat). Diversitatea morfologică a acestei grupe de fibule este determinată de: (a) aspectul arcului (filiform, aplatizat, masiv-neted sau fațetat), (b) modul de recurbare a piciorului (îndoit către arc, îndoit în unghi drept sau sinuos) și (c) aspectul terminației piciorului (terminație îngroșată sau ornamentată cu diferite forme de proeminențe – sferică, piramidală, conică ș.a.). Importanța diferită acordată acestor variabile și combinațiilor lor au determinat multiple clasificări. Practic, în fiecare generație de arheologi români s-a elaborat o nouă clasificare⁷.

În schimb, fibulele La Tène (cu cele trei scheme: timpurie – cu piciorul recurbat liber, mijlocie – cu piciorul recurbat și fixat de arc, târzie – cu piciorul drept) au toate un resort bilateral, cu un număr variabil de spire. Legătura dintre cele două părți ale resortului este asigurată de coardă, element inexistent la fibulele cu resort lateral. Resortul bilateral al fibulelor La Tène se dezvoltă constant în afara curbării arcului, în timp ce resortul lateral al fibulelor „tracice” se dezvoltă în interiorul acestuia⁸. Această diferență este relevantă, mai ales

pentru recunoașterea schemei exemplarelor cu resortul deteriorat.

Resortul unei fibule nu poate să fie lateral și bilateral în același timp. Ori resortul este bilateral și atunci fibula aparține uneia dintre schemele La Tène, ori resortul este lateral și fibula nu este de schemă La Tène. De aici și dilema „hibridizării”, termen prin care se înțelege încrucișarea artificială a două specii distincte și obținerea unei identități noi: este cazul catărului, rezultat din încrucișarea măgarului cu o iapă, sau a bardoului, rezultat al încrucișării unui armăsar cu o măgăriță. Acești hibridi nu sunt nici cal, nici măgar, iar natura se apără împotriva intervențiilor artificiale: nici catărul, nici bardoul, nu se pot reproduce. După cum vom vedea în continuare, la fel s-a întâmplat și cu rezultatul „hibridizării” fibulelor.

Diferența dintre resortul lateral format dintr-o singură spirală și cel bilateral format din patru sau mai multe spire corespunde probabil unei diferențe de modă. Resortul bilateral cu cât este mai dezvoltat, împiedică arcul fibulelor La Tène să atingă planul pieptului. Foarte probabil, fibulele cu resort bilateral erau purtate cu portagrafa în sus și resortul în jos, iar arcul și piciorul erau orientate înainte. Nu este cazul fibulei cu resort lateral: foarte probabil, acul străpungea veșmântul orizontal, iar arcul era lăsat să atârne în jos.

Măndescu, acceptat apoi și de Zirra, a propus ridicarea fibulei „tracice” la rang de schemă⁹. Motivele sunt două: (1) nevoia de a sublinia diferența dintre principiile constructive ale fibulelor „tracice” și ale celor La Tène și (2) nevoia de a crea o categorie generală și cuprinzătoare care să reunească diferitele forme de fibule „tracice”. Încă din anii '30 și '40 ai secolului trecut, cercetători precum Vulpe, Mikov sau Berciu remarcaseră diversitatea morfologică a acestor fibule și posibilitatea clasificării lor în mai multe tipuri¹⁰. Formularea „fibule de schemă tracică” ar putea să pară mai tehnică decât cea de „fibule traco-getice”¹¹. Dar, este oare potrivit să vorbim despre o „schemă tracică”? Pe de altă parte, nu cumva menținerea apelativului „tracic” ne conduce prea grabnic pe tărâmul atât de discutabil și nefast al etnicizărilor?

Fibulele „tracice” au fost denumite ca atare, deoarece, inițial, ele au fost identificate doar între Dunăre și Rodopi, deci în Tracia¹². Denumirile propuse ulterior în literatură au fost variate – „fibula Certosa cu picior ridicat” (cu variantele

⁶ Măndescu 2000a, 53; Măndescu 2007; Măndescu 2010, 357; cf. Arnăut 2003, 131.

⁷ Vulpe 1930; Berciu 1943; Alexandrescu 1976; Zirra 1998a; Măndescu 2000; Arnăut 2003, 127-129.

⁸ Un resort bilateral dezvoltat în interiorul arcului îl prezintă doar fibulele tipului Certosa XIII (Teržan 1976, 430). Diferitele sisteme de construire a resortului fibulelor Certosa au fost percepute ca variabile cu aceeași putere de separare ca și variațiile morfologice ale piciorului și arcului.

⁹ Măndescu 2004; Măndescu 2010, Zirra 2011.

¹⁰ Vulpe 1930; Mikov 1932; Berciu 1943, 290-292.

¹¹ Zirra 1998a; Zirra 2011.

¹² Popov 1924, 136; Mikov 1932.

„mesiană” și „getică”¹³, „fibula de tip Huși”¹⁴, „fibula traco-getică”¹⁵ sau „fibula de schemă tracică”¹⁶, dar forma cea mai încetățenită a rămas cea de „fibulă tracică”¹⁷. Totuși, pe măsură ce numărul descoperirilor a crescut, fibulele din afara teritoriului Traciei s-au înmulțit. La ora actuală, numărul siturilor cu fibule cu resort lateral și picior ridicat din Tracia (77) nu îl depășește cu mult pe cel al siturilor din regiunile învecinate (64), în special din ținuturile dintre Dunăre, Carpați și Nistru¹⁸. La nord de Dunăre se plasează trei dintre siturile care au furnizat un număr sporit de fibule: Bâzdâna, Zimnicea și Bunești¹⁹. În plus, așezarea de la Bunești, cu cele 16 exemplare ilustrate și alte patru doar menționate²⁰, deține și întâietatea numerică a exemplarelor de argint *per sit*.

Frecvența nord-dunăreană a fibulelor discutate este și motivul pentru care Vlad Vintilă Zirra a propus includerea geților, laolaltă cu tracii, în taxonomia fibulelor în discuție. Numărul mare de fibule descoperite în teritoriul tribalilor nu cumva ar trebui oare să impună schimbări terminologice? Dacă, presupunând că o nouă descoperire cu un număr mare de fibule „traco-getice” s-ar realiza pe coasta nord-vest-anatoliană, ar trebui oare să schimbăm numele fibulelor în „traco-geto-bithiniene”? Dilema a fost explicit exprimată de Berciu care evocă posibilitatea adoptării unor denumiri alternative pentru fibulele „tracice”: „traco-illirice” sau „geto-dacice”²¹. Berciu reține și menține însă cea dintâi denumire („fibule tracice”) doar pentru

că aceasta se încetățenise deja în literatură de specialitate... nu numai românească.

Trebuie precizat că nu orice fibulă cu resort lateral este „de schemă tracică”. Diferite forme de fibule din vreme hallstattiană din Italia, Peninsula Balcanică sau Anatolia²² epocii arhaice au un resort lateral. La fel se întâmplă și cu fibulele Certosa răspândite cu precădere în nordul Italiei, în Pannonia și în regiunile vest-balcanice în secolele V–III a. Chr.²³. Taxonomia acestor fibule derivă, în general, din numele localității în care au fost descoperite inițial și apoi au fost dezbătute în literatura de specialitate formele respective de fibule (de exemplu, Glasinac, Certosa ș.a.)²⁴. Printre excepții se numără așa-numitele fibule „de tip thessalian”²⁵, datate în secolul al VI-lea și răspândite în nordul Greciei, în regiunile centrale și de vest ale Peninsulei Balcanice și chiar în descoperiri Szentes-Vekerzug din Ungaria²⁶. Răspândirea largă a acestei forme de fibulă nu a condus totuși la schimbarea denumirii în fibule „thessalo-traco-illiro-scitice”!

Latura superioară a plăcii trapezoidale a portagrafei fibulelor „de tip thessalian” este concavă și colțul opus arcului este decorat cu o proeminență. Astfel, „silueta” acestor fibule din secolul al VI-lea a. Chr. poate să ducă cu gândul la fibulele din Tracia secolelor V–III a. Chr. De altfel, Diana Gergova chiar sugera identificarea fibulelor „de tip thessalian” ca prototip al fibulelor „tracice”²⁷. Și totuși, nu ar fi tocmai potrivit să considerăm fibulele thessaliene ca aparținând schemei tracice, la fel cum nici construcția fibulelor tracice nu o putem denumi ca „thessaliană”. Elementul comun al acestor forme este resortul lateral și nu presupusa patrie de origine. Construcția lor nu este nici tracică, nici thessaliană, nici ilirică sau italică, ci este indicată de morfologia resortului.

„Schema” este o categorie clasificatorie a fibulelor La Tène, superioară ierarhic și mai cuprinzătoare decât noțiunea de tip; ea se referă la relația dintre piciorul și arcul acestor fibule. Or, deosebirea principală dintre fibulele La Tène și cele „tracice” nu este indicată de construcția piciorului, ci de diferența dintre resortul bilateral și cel lateral. În aceste condiții, denumirea cea mai potrivită pentru fibulele „tracice”/„de schemă tracică” ar rămâne una tehnică: *fibulele cu resort lateral și picior*

¹³ Vulpe 1930.

¹⁴ Severeanu 1935, 22.

¹⁵ Zirra 1998a; Zirra 2009, 82, recunoaște că aceste fibule sunt „rarely called «Thraco-Getian»”. Teodor 1999, 82, mai precută, nuanțează: „fibule considerate tracice”.

¹⁶ Măndescu 2000a; Măndescu 2004; Măndescu 2005; Măndescu 2010.

¹⁷ Filov 1934, 229; Berciu 1943, 284–285; Alexandrescu 1976; Arnăut 2003, 127 („fibule trace”) ș. a.

¹⁸ Față de cartarea lui Zirra 1998a, 43, fig. 7, cea oferită de Măndescu 2010, 341, fig. 65 este actualizată, dar lipsită de o listă numerotată a descoperirilor. Harta fibulelor cu resort lateral și picior ridicat poate fi completată cu două descoperiri indite: (1) Slobozia „Drumul lui Rainea” (două fibule, una de fier, alta de bronz, dintr-un mormânt de incinerare, săpături B. Tănăsescu) și (2) Ghidigeni (fibulă descoperită întâmplător, informație Mircea Mămălăucă). De asemenea, descoperirea de la Huși-Epurenii (Severeanu 1935, 18–19 fig. 1) trebuie localizată în satul Epurenii din actuala comună Duda-Epurenii din nord-estul județului Vaslui și nu în satul Epurenii din comuna omonimă aflată în preajma Bârladului, în sud-estul județului Vaslui.

¹⁹ Zirra 1998a, 43, fig. 7.

²⁰ Bazarciuc 1981, fig. 1 și fig. 2/1–4 și Bazarciuc 1983, 253, 265–266, 270, fig. 22/3–4.

²¹ Berciu 1943, 306.

²² Gergova 1987; Eles Masi 1986; Killian 1975; Caner 1983.

²³ Terzan 1976, 317–443.

²⁴ Alte exemple la Bader 1983, 8–60.

²⁵ Gergova 1987, 33–35, tipul AIII4, pl. 6/83–84, 7/85–99. Killian 1975 adoptă o taxonomie tehnică.

²⁶ Jerem 1971, 69–87.

²⁷ Gergova 1987, 33.

ridicat. Piciorul ridicat – termen ales de Radu Vulpe – constituie elementul care particularizează fibulele considerate „tracice” în cadrul cuprinzătoarei categorii a fibulelor cu resort lateral. Fibulele Certosa din regiunile vest-balcanice și fibulele cu resortul lateral și picior ridicat din regiunile est-balcanice formează cele mai târzii grupe morfologice de tradiție hallstattiană care au precedat și au întârziat generalizarea fibulelor cu resort bilateral în sud-estul Europei. Ambele grupe pot fi sincronizate perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (secolele V–III a. Chr.), respectiv fazelor La Tène A–B din cronologia Europei vest-centrale²⁸. Acestea fiind precizate, să revenim la fibulele așa-numite „hibride”.

3. AȘA-NUMITELE FIBULE „DE TIP HIBRID”

Dacă Alexandrina Alexandrescu atribuia „tipurilor hibride” cinci fibule din patru situri, Vlad Vintilă Zirra cunoștea 6 descoperiri certe și una incertă din care provin „fibulele hibride”²⁹. După ce, inițial, a afirmat existența a peste 50 de fibule „de tip hibrid”³⁰ (de remarcat forma de singular: un singur tip!), Măndescu a coborât numărul lor la 10 exemplare din tot atâtea descoperiri³¹.

O simplă privire asupra reproducerilor exemplarelor considerate „hibride” de-a lungul timpului (fig. 3) impune formularea unei remarci critice. Aceste fibule nu numai că nu sunt asemănătoare între ele (nu sunt de același „tip”), dar nu prezintă nici măcar aceiași structură constructivă. Unele dintre aceste fibule sunt de schemă timpurie La Tène; altele prezintă un resort lateral și un picior ridicat; reproducerile unora sunt imprecise, ale altora sunt neclare. Și totuși, ele au fost considerate toate „de tip hibrid”. Măndescu a introdus deci singularul, pledând pentru omogenizare în locul recunoașterii și definirii diversității.

3.1. Fibule de schemă timpurie La Tène considerate „hibride”

Fibulele de la Brestovica (Bulgaria), Momișiți (Munteșu), Niș (Serbia) sau dintr-o localitate necunoscută (Glogovik?) de pe teritoriul fostei Iugoslavii, evocate de Zirra (fig. 3/1–4), dar și de Vasić (fig. 3/5–9)³², au fost eliminate de Măndescu din repertoriul fibulelor „hibride”. Resortul tuturor acestor fibule, fie păstrat integral (cert, bilateral la Brestovica și Momișiți), fie desirat sau fragmentar (la Niș și Glogovik/fosta Iugoslavie), se dezvoltă întotdeauna în afara arcului, un detaliu specific fibulelor La Tène. Aspectul piciorului acestor fibule ar putea aminti de piciorul unora dintre fibulele „tracice”. Totuși, două dintre fibulele de la Niș și exemplarul de la Momișiți prezintă la capătul piciorului ornamente formate din două până la patru proeminențe biconice suprapuse. Astfel de ornamente nu au fost încă atestate pe fibulele „tracice”. În cazul celorlalte exemplare, se poate pune întrebarea dacă simplitatea proeminențelor terminale ar permite certificarea unui împrumut ornamental deliberat. Analogiile pot să fie întâmplătoare sau nu, dar pentru clasificarea acestor fibule, construcția resortului poate fi considerată ca decisivă. Practic, toate aceste fibule sunt de schemă timpurie La Tène³³.

Urmând sugestiile Alexandrei Alexandrescu, Vlad Vintilă Zirra a considerat ca „hibride” câteva fibule de certă schemă timpurie La Tène cu resort bilateral și piciorul ornamentat cu un pseudo-resort: Tariverdi și Zimnicea în România, Braničevo, Koprince/Seuthopolis și o localitate necunoscută din Bulgaria (fig. 3/10–12, 19–21)³⁴. Ca și multe alte piese din Ucraina, Republica Moldova, Bulgaria și România³⁵, aceste fibule corespund întru totul tipurilor A1–A2 din morfologia lui Karl Peschel

²⁸ Pentru datarea fibulelor Certosa: Teržan 1976, 443. Pentru datarea fibulelor cu piciorul ridicat: Zirra 1998a, 34–47 și Măndescu 2010, 339–357. Cele două forme se asociază în tumulul 1 de la Koprivce (Stančev 2004).

²⁹ Zirra 1998a, 40, fig. 6/19–22 ilustrează numai 4 exemplare – (1) dintr-un sit necunoscut din Iugoslavia, (2) Mășcăuți (Rep. Moldova), (3) Momișiți (Munteșu) și (4) Braničevo (Bulgaria) și cartează (fig. 10) încă două – Banatska Palanka (Serbia) și Zimnicea. Vasić 2000, 17, mai include printre fibulele hibride alte trei exemplare de schemă timpurie La Tène de la Niș.

³⁰ Măndescu 2002, 54 face probabil referire, printre altele, și la numeroasele fibule cu pseudoresort la picior care aveau să fie publicate ulterior de către Anastassov 2006, 14 (forma 5), 45 (listă și cartare).

³¹ Măndescu 2010, 357–359, fig. 69.

³² Zirra 1998, fig. 6/19 și 21; Vasić 2000, 15, 9–13. Se poate pune întrebarea dacă piesa de la Glogovik (Vasić 2000, 15, fig. 2/12) este aceeași cu cea menționată ca provenind dintr-o localitate necunoscută din Iugoslavia și ilustrată de Zirra 1998, fig. 6/19 (de comparat fig. 3/4 cu 3/9 din contribuția de față). Absența cataloagelor și lacunele din aparatele critice ale ambelor contribuții fac imposibilă verificarea acestei posibilități.

³³ În această conjunctură, aplicarea de către Vasić a clasificării propuse de Zirra 1998a pentru fibulele cu resort lateral asupra unor exemplare cu resort bilateral vădește de fapt confuzia dintre schemă (construcție) și detaliu ornamental. Potrivit lui Vasić 2000, 17, fibulele de la Niș reprezintă „a hibrid form of type II, with a double spiral fibula head, close to the La Tène scheme”. Fibulele respective nu sunt „apropiate” de schema La Tène, ci sunt de schemă timpurie La Tène, iar autorul aplică tipologia fibulelor „tracice” piciorului fibulelor La Tène de la Niș!

³⁴ Zirra 2009, 82–84, nr. cat. 27, 142, nr. 27.

³⁵ Brujako 2009, 332, fig. 1/10–12, 335, fig. 2/5–15; Topal 2012; Anastassov 2006, 14, 45; Măndescu 2010, 359.

(fibule de schemă timpurie La Tène cu picior ornamentat cu un pseudo-resort ornamental – *Fibeln mit Spiralfuss*)³⁶. Măndescu a sesizat corect această corespondență, dar a păstrat totuși în lista fibulelor „de tip hibrid” exemplarele de la Braničevo, Koprinka³⁷ și Kugurlui³⁸. Totodată, observația lui Măndescu nu a fost reținută și însușită de Zirra³⁹.

Reproducerea fibulei de la Braničevo (fig. 3/10) necesită o atenție particulară. Resortul ei pare lateral; este plasat în afara și nu în interiorul arcului și este format din trei spire, dezvoltate, în mod cu totul straniu, tocmai pe acea parte a fibulei opusă portagrafei. Se poate pune întrebarea dacă acul din desen nu este altceva decât coarda îndreptată și orientată accidental către portagrafă. În această ipoteză, fibula de la Braničevo nu este „de schemă tracică”, ci de schemă timpurie La Tène și aparține tipului cu pseudo-resort la picior (Peschel A1–A2). Aceiași observație se poate face și în cazul fibulelor de la Kugurlui (fig. 3/13) și Koprinka-așezare, considerate de Măndescu tot „de tip hibrid”⁴⁰. Resortul lor incomplet se dezvoltă în afara arcului – o caracteristică improprie fibulelor „tracice”, dar specifică fibulelor La Tène.

Desenarea neglijentă a unor astfel de fibule, cu o construcție relativ complicată, o regăsim în cazul reproducerii exemplarelor de aur din tumulul 2 de la Koprinka (Seuthopolis)⁴¹. Reproducerea lor (fig. 3/11–12), în mod aproape cert executată în tuș după o fotografie și nu după original, ilustrează eronat legătura dintre arc și picior. Dacă desenatorul lui Woźniak s-a înșelat, arheologul polonez nu: el a inclus în mod consecvent, și pe bună dreptate, fibulele de la Koprinka printre materialele timpurii La Tène de pe teritoriul Bulgariei⁴². Ambele fibule au resorturi bilaterale exterioare, iar piciorul liber formează în ambele cazuri câte două pseudo-resorturi succesive urmate de bucle ornamentale („brandenburguri”). Caracteristicile perechii de fibule de aur de la Koprinka corespund pe deplin schemei timpurii La Tène și nu au în comun cu fibulele considerate „tracice” decât regiunea în care au fost

descoperite. Ca și una dintre fibulele de la Stojkite (fig. 3/16)⁴³, cele două fibule de la Seuthopolis reflectă preocuparea deliberată de supralicitare a caracterului ornamental al piciorului filiform prin multiplicarea pseudo-resorturilor.

Singurul detaliu comun cu anumite fibule „tracice” ar putea fi recunoscut *eventual* în fațetarea arcului fibulei de la Frumoasa, în Rep. Moldova (fig. 3/14)⁴⁴. Totuși, structura fibulei de la Frumoasa respectă fidel schema timpurie La Tène: din resortul dezvoltat în afara arcului s-au păstrat primele două spire și coarda deșirată. Cu totul diferit se prezintă arcul fibulei din mormântul C10M55 de la Zimnicea și al celei din Bulgaria (fig. 3/20–21), aplatizat și lătit asemeni unui disc – o opțiune neatestată în cazul fibulelor „tracice”, iar resortul și pseudo-resortul sunt bilaterale. Să înțelegem că „intervenția” schemei La Tène asupra „fibulei de schemă tracică” poate să conducă la eliminarea oricărui element „tracic”? Să recunoaștem că aplicarea unor ornamente de presupusă sorginte „tracică” pe fibule de schemă timpurie La Tène se manifestă izolat și poate fi considerată întâmplătoare sau chiar incertă. În orice caz, astfel de împrumuturi nu reflectă o „încrucișare” a sistemelor constructive.

3.2. Fibule cu resort lateral considerate „hibride”

Cinci fibulele cu resort lateral au fost considerate ca „hibride” (fig. 3/22–26). Dintre acestea, numai două prezintă elemente ornamenale cu analogii în repertoriul fibulelor timpurii La Tène, și anume fibulele de la Mășcăuți și Veliko Tărnovo (fig. 3/23 și 26). Celelalte nu prezintă însă niciun detaliu de certă sorginte La Tène/central-europeană.

În stadiul actual al cercetării, fibula de la Veliko Tărnovo (fig. 3/26) reprezintă un *unicum*. Resortul ei este lateral, dezvoltat în interiorul arcului. Ornamentul inelar cu reliefuri zoomorfe de la picior se aseamănă cu cel al unor fibule de schemă timpurie La Tène, specifice perioadei La Tène A, răspândite în interiorul Bazinului Carpatic⁴⁵. Fibula de la Veliko Tărnovo oferă deci unul dintre rarele exemple de „contaminare” a construcției fibulelor cu resort lateral cu elemente inspirate din repertoriul ornamental al anumitor fibule de schemă La Tène.

³⁶ Peschel 1972, 3–19.

³⁷ Ogdenova-Marinova 1984, 176, fig. 2/80.

³⁸ Măndescu 2010, 358. Anterior Măndescu 2002, 54–55, menținea ca fibule „de tip hibrid” exemplarele de la Tariverdi, Stojkite ș.a., toate cu resort bilateral și coradă exterioară (de schemă târzie La Tène !), dar nu și pe cea din mormântul C10M55 de la Zimnicea.

³⁹ Zirra 2009 consideră ca hibride fibulele din mormântul C10M55 de la Zimnicea și dintr-o localitate necunoscută din Bulgaria.

⁴⁰ Măndescu 2010, 357–358; Arnăut 2003, 131–132, fig. 72/B-C; Brujako 2009, 332–333, fig. 1/14.

⁴¹ Woźniak 1975, 182, pl. 1/9–10.

⁴² Woźniak 1975, 180; cf. Anastasov 2006, 45, nr. 61.

⁴³ Kis’ov 1989, 14, fig. 6/dr.

⁴⁴ Topal 2012, 170–171, fig. 2/5. Pentru fibulele cu resort lateral și arcul fațetat: Măndescu 2005. Topal 2012, 171 și Brujako 2009, 333, manifestă reținere față de denumirea fibulelor cu pseudo-resort ca „hibride”.

⁴⁵ Szabó 1974, 84; Binding 1993; Măndescu 2000b, 48; Rustoiu 2005, 60, 72, fig. 4/4–5, fig. 7.

Piciorul fibulei de la Mășcăuți (fig. 3/23) se încheie cu un pseudo-resort bilateral. Acest ornament a fost inspirat de la fibulele Peschel A1–A2, atestate nu numai în regiunile nord-balcanice și la est de Prut⁴⁶, ci și în Europa vest-centrală⁴⁷. Un împrumut în sens invers este greu de închipuit, deoarece analogiile pentru fibula de la Mășcăuți lipsesc. După cum am arătat mai sus, fibula de la Braničevo ilustrează schema timpurie La Tène, iar cea de la Răcățau a fost percepută eronat. Descrierea imprecisă a ornamentului terminal al piciorului fibulei de la Răcățau este cea care induce în eroare. Potrivit lui Căpitanu, „butonul terminal (este format) din mai multe spire”⁴⁸, dar, din desenul fibulei (fig. 3/25)⁴⁹ reiese că butonul este de fapt masiv și striat și nu are caracterul unui pseudo-resort bilateral: coarda unui astfel de pseudo-resort nu este vizibilă. Și astfel, fibula de la Răcățau nu poate fi evocată ca analogie a exemplarului de la Mășcăuți.

Nici fibula de la Banatska Palanka (fig. 3/22) nu ar putea fi percepută ca analogie pentru piesa de la Mășcăuți. Extremitatea piciorului formează într-adevăr o mică spirală, dar omologarea acestui detaliu ca pseudo-resort este îndoielnică: fotografia oferită de Milleker nu este lămuritoare⁵⁰, dar în descrierea lui Berciu este menționată o proeminență terminală⁵¹ cu vădit rol ornamental. Chiar dacă spira ar sugera un pseudo-resort, acesta este lateral. Prin urmare, niciun element inspirat de fibulele La Tène nu poate fi recunoscut exemplarului de la Banatska Palanka, iar interpretarea lui ca fibulă „hibridă”/„de tip hibrid” nu este justificată.

Profilul fibulei de la Poiana (fig. 3/24), reprodus cu mai puțină acuratețe⁵², dă impresia unui resort cu două spire, dar vederea frontală nu indică explicit același lucru. Nici din descrierea piesei⁵³ nu rezultă existența unui resort cu două spire. Fie cu una, fie cu două spire (neobișnuit la fibulele cu resort lateral și picior ridicat), resortul este rupt, iar

acul fibulei lipsește, astfel că nu se poate preciza dacă resortul a fost sau nu bilateral. Încadrarea morfologică a fibulei este însă sugerată de: (a) dezvoltarea resortului în interiorul arcului și (b) de proeminența piramidală de la picior – un ornament specific multor fibule cu resort lateral și picior ridicat și frecvent mai ales în descoperiri est-carpatice⁵⁴. Ambele caracteristici nu sunt atestate în cazul fibulelor de schemă timpurie La Tène. Noțiunea de hibridizare nu se susține nici în cazul exemplarului de la Poiana. Și astfel, fibula de la Mășcăuți ne apare ca lipsită de analogii, constituindu-se într-un *unicum*.

Reunirea sub eticheta aceluiaș tip a fibulelor de la Veliko Tărnovo și Mășcăuți este inconsecventă, datorită deosebirii evidente dintre ornamentele piciorului. Cele două piese pot fi considerate ca variante particulare ale fibulelor cu resort lateral. Sursele de inspirație ale celor două ornamente, decalate cronologic, trebuie căutate în aria de cultură timpurie La Tène.

3.3. Fibula cu două resorturi de la Zimnicea

Dintre piesele discutate până acum, am omis tocmai exemplarul care a inspirat formularea noțiunii de hibridizare a fibulelor. După cum va reieși din cele ce urmează, descrierile succinte ale lui Vlad Zirra (sr.) și Alexandrina Alexandrescu citate mai sus⁵⁵ sunt corecte, dar, poate, nu îndeajuns de detaliate. Reproducerea publicată⁵⁶ nu au evidențiat corect și explicit mecanismul fibulei din mormântul C10M97 de la Zimnicea. Schița lui Zirra (fig. 1/1) ilustrează doar profilul piesei, iar din reproducerea Alexandrei Alexandrescu (fig. 1/2) ar reieși că portagrafa fibulei se continuă din coarda (!) pseudo(?)-resortului secundar bilateral plasat la piciorul fibulei. Lipsa de claritate în prezentarea acestei fibule avea să conducă la perceperea ei eronată în literatura de mai târziu⁵⁷.

Examinarea fibulei (fig. 1/3), aflată în depozitele Muzeului Național de Antichități, mi-a permis deslușirea sistemului constructiv al acestei mici piese. Racordul dintre ac și arc este asigurat printr-un resort prim bilateral, corect ilustrat în desenul Alexandrei Alexandrescu. Portagrafa se formează însă în continuarea ultimei spire interioare a unui al

⁴⁶ Măndescu 2010, 359, fig. 69.

⁴⁷ Peschel 1972, 31, fig. 10 și 38–41 lista A. O reactualizare (nu tocmai completă) a repertoriului și a răspândirii fibulelor cu pseudo-resort la picior o datorăm lui Anastassov 2006, 45.

⁴⁸ Căpitanu 1984, 64, nr. I/3.

⁴⁹ Căpitanu 1984, 74, fig. 1/3.

⁵⁰ Berciu 1943, 283, fig. 2.

⁵¹ Berciu 1943, 284: „Der Fortsatz krümmt sich zunächst zum Fibelkörper und widmet sich dann spiralförmig nach aussen mit kurz umgedrehtem Knopf (s.n.)”. Un picior terminat cu o buclă îl regăsim și în cazul fibulelor de la Ablanica și Rosica (Zirra 1998a, 39–40, fig. 5/5 și 6/14). Dintre acestea, doar cea din urmă a fost suspectată să fie hibridă de către Alexandrescu A. D. 1980, 50.

⁵² Teodor, Țau 1997, fig. 2/4; Vulpe, Teodor 2003, fig. 92/4.

⁵³ Teodor, Țau 1997, 94; Vulpe, Teodor 2003, 207.

⁵⁴ Măndescu 2005.

⁵⁵ Cf. *supra* n. 2–3.

⁵⁶ Zirra 1971, fig. 23/69; Alexandrescu 1980, 100, fig. 49/1 (reprodusă și de Zirra 2009, 84, fig. 4/stg).

⁵⁷ Anastassov 2006, 45, nr. 76, include fibula cu două resorturi de la Zimnicea în lista descoperirilor cu fibulele de schemă timpurie La Tène cu pseudo-resort la picior.

doilea resort bilateral. Cu alte cuvinte, resortul de la piciorul piesei are un rol funcțional și permitea rabatarea lejeră a portagrafei⁵⁸.

O astfel de construcție amintește de structura fibulelor Glasinac, cu deosebirea că, în acel caz, ambele resorturi sunt laterale și nu bilaterale. Este greu de precizat dacă mica fibulă de la Zimnicea reflectă recursul direct la tradiția fibulelor Glasinac. O astfel de fibulă a fost descoperită chiar la Zimnicea, într-un context funerar⁵⁹ suprapus de nivelurile inferioare ale așezării din care provin câteva fibule „tracice”⁶⁰. Forma triunghiulară a portagrafei ar putea fi percepută și ea ca o reactualizare a formei portagrafelor variantei I a fibulelor Glasinac⁶¹. Recursul la o tradiție hallstattiană pentru realizarea fibulei din mormântul C10M97 nu trebuie eliminat ca ipoteză de lucru, dar ar întâmpina dificultăți semnificative de ordin cronologic. Folosirea fibulelor Glasinac până către finele secolului al IV-lea a. Chr. (sau chiar începutul secolului următor ?), când în mormântul C10M97 a fost depusă o amforă de Thassos, este mai greu de argumentat.

După cum remarca și Alexandrina Alexandrescu, construirea resortului bilateral indică familiarizarea cu fibulele La Tène. Foarte probabil, structura fibulei din mormântul C10M97 este rezultatul unei reproduceri creative și originale a simetriei dintre resortul și pseudo-resortul fibulelor Peschel A1–A2. Nu întâmplător, mormântul C10M97 se situează tocmai în acea concentrare de morminte de la Zimnicea (C10) din care provin mai multe fibule de schemă timpurie și mijlocie La Tène, inclusiv o fibulă cu pseudo-resort (Peschel A1–A2) din mormântul C10M55 (fig. 3/20)⁶². Să recunoaștem însă că pentru redarea acestei simetrii, meșterul fibulei din mormântul C10M97 a ales o rezolvare pe cât de ingenioasă, pe atât de coerentă din punct de vedere structural: nu numai aspectul celor două resorturi reflectă simetrie, ci însăși funcționalitatea lor este „simetrică”.

Doar forma arcului, îngroșat în zona centrală, de secțiune semicirculară, amintește de unele fibule cu resort lateral și picior ridicat. De altfel, mormântul C10M97 conține alte două fibule „tracice” cu o

patină brună aproape identică patinei fibulei cu două resorturi. Realizarea celor trei piese de către același meșter este plauzibilă.

Structura fibulei cu două resorturi din mormântul C10M97 nu este nici „Glasinac”, nici „tracică”, dar nici La Tène, ci reunește caracteristici tehnice și formale ale tuturor acestor categorii de fibule. Ea ilustrează un adevărat *mixtum compositum*, unic deocamdată⁶³. În pofida ingeniozității ei, formula astfel rezultată nu pare să fi condus însă la o serie tipologică numeric reprezentativă, ci ni se înfățișază ca un accident în istoria fibulelor epocii fierului. În stadiul actual al cercetării, această fibulă cu două resorturi bilaterale, ambele funcționale, este de fapt singura care ar putea corespunde noțiunii de „hibridizare” a construcțiilor diferite de fibule. „Hibridizate” nu au fost însă construcțiile „tracică” și La Tène. Din perspectiva unei clasificări formale, se poate considera că fibula combină construcția La Tène a resortului bilateral și mai vechiul sistem al fibulelor Glasinac (cu două resorturi – unul pentru ac, unul pentru portagrafă). O astfel de combinare presupune o imaginație meșteșugărească și o creativitate tehnică originală care depășesc cadrele noțiunii de hibridizare din zootehnia clasică.

4. REMARCI ASUPRA FIBULEI MARI DE ARGINT DE LA BUNEȘTI

Reproducerea unor ornamente de sorginte La Tène ar putea fi întrevăzută și în cazul unei fibule cu un decor partucilar de la Bunești. Ilustrată prin fotografii neclare sau lipsite de scară⁶⁴, fibula mare de argint din tezaurul nr. 1 de la Bunești a fost trecută cu vederea în literatura de specialitate. Față de toate celelalte fibule din tezaur, această piesă (fig. 2/centru) se distinge prin dimensiunile sensibil mai mari (4,9 cm lungime), o greutate sporită (21,29 g) și, mai ales, printr-o ornamentare particulară a arcului. Această ornamentație constă din grupuri de incizii oblice și ovale alternate, realizate prin turnare, urmată de cizelare. Inciziile creează impresia unei înfășurări complexe de nervuri și ochiuri.

În stadiul actual al cercetării, două fibule cu resort lateral și picior ridicat de la Zimnicea (fig. 2/

⁵⁸ Pentru prevenirea oxidării, fibula a fost îmbrăcată într-un lac care împiedică realizarea unor fotografii clare.

⁵⁹ Bader 1983, 80, nr. 177, pl. 27/177; Spănu 2009, 279–281, fig. 1–2.

⁶⁰ Alexandrescu 1976; Spănu 2009, fig. 6/2.

⁶¹ Observație Dorin Sârbu. Pentru fibulele Glasinac cu portagrafă triunghiulară: Bader 1983, 71–77.

⁶² Alexandrescu 1980, 100, fig. 49/2; Măndescu 2010, 171, fig. 25.

⁶³ Se poate pune întrebarea dacă o mică fibulă de la Svestari ilustrată într-o fotografie neclară (Mihaylova 1992 reproducă de Măndescu 2010, pl. 291/14) ar putea oferi o posibilă analogie structurală pentru fibula de la Zimnicea.

⁶⁴ Bazarciuc 1981, 564, nr. 1, fig. 1/1; Teodoru 1998, 34, pl. IV.

stânga)⁶⁵, un exemplar de la Bačkovo (Bačkovski Monastir)⁶⁶ și altul de la Krasnoe⁶⁷ ar putea fi invocate ca analogii îndepărtate ale unui astfel de decor „șnurat”: toate prezintă o torsadă pe arc. Într-un caz (fig. 2/stânga-jos), torsada a fost realizată prin răsucirea unei tije de secțiune pătrată⁶⁸. În celălalt caz (fig. 2/stânga-sus), pe o tijă din bronz a fost înfășurat un fir de argint⁶⁹. Fără a mai evoca caracterul ornamental diferit, tehnicile de realizare a torsadei fibulelor de la Zimnicea diferă de tehnica decorativă a fibulei de la Bunești. Astfel, ornamentația ei ni se dezvăluie ca unică în cadrul repertoriului de fibule cu resort lateral și picior ridicat.

În mod surprinzător, ornamentația fibulei de la Bunești se aseamănă decorului reliefat al cunoscutelor fibule de tip Dux/Duchčov (fig. 2/dreapta)⁷⁰, specifice fazei B1 (400–320 a. Chr.) din cronologia central-europeană a epocii La Tène. În regiunea carpatică, de exemplu la Pișcolt, astfel de fibule sunt încă folosite și în faza B2 (320–260 a. Chr.) sau chiar la începutul fazei C1 a La Tène-ului⁷¹. Analogia ornamentală dintre fibula de la Bunești și fibulele Dux/Duchčov nu este contrazisă de cronologie. Din tezaurul de la Bunești provine o drăhmă histriană cu capete inversate aparținând grupelor III și IV de emisiuni, datate între ±380 și ±313/280 a. Chr.⁷². Totodată, analogia nu este contrazisă nici de contextul cultural al epocii din regiunile est-carpătice. În nordul Moldovei (Bucovina, Câmpia Jijiei, nordul Basarabiei), fibulele cu resort lateral aproape lipsesc, dar fibulele de schemă timpurie La Tène sunt frecvente⁷³. Contextele acestor piese nu sunt îndeajuns de bine precizate sau expresive, dar numărul lor nu este deloc neglijabil și permite conturarea unui orizont cu materiale timpurii La Tène în regiunile de nord ale Moldovei. De altfel, câteva fibule de schemă timpurie La Tène au fost identificate și în așezările central-moldovenești din aria fibulelor „tracice”, precum Poiana și chiar Bunești⁷⁴. Toate aceste descoperiri indică posibilitatea unor contacte de vecinătate între purtătorii

fibulelor La Tène și creatorii fibulelor tracice din Moldova Centrală. Aceste contacte nu numai că au fost posibile, dar au fost și fecunde, așa cum o indică fibula mare din tezaurul 1 de la Bunești.

5. ÎNCHEIERE

Descoperirea unei fibule cu o construcție excepțională (fibula cu două resorturi bilaterale din mormântul C10M97 de la Zimnicea) a prilejuit presupunerea hazardată și ipotetică a unei diversități de forme „hibride” care ar combina în egală măsură elemente structurale ale fibulelor de schemă La Tène și ale fibulelor cu resort lateral și picior ridicat (fibule „tracice”). Cu timpul, în această categorie artificială și, inițial, insuficient definită au mai fost incluse: (1) exemplare aparținând fibulelor de schemă timpurie La Tène, (2) fibule cu resort lateral și picior ridicat lipsite de orice influență sau împrumut ornamental La Tène și (3) fibule cu resort lateral cu piciorul decorat cu motive împrumutate de la fibulele de schemă La Tène. Practic, sub eticheta „fibule hibride” sau „de tip hibrid” au fost grupate artificial, pe lângă fibula cu două resorturi de la Zimnicea, piese care nu acuză niciun fel de „hibridizare” sau care ilustrează, cel mult, împrumuturi ornamentale de sorginte La Tène, aplicate pe structura – tradițională la sud și est de Carpați – a fibulelor cu resort lateral și picior ridicat (fibula „tracică”). Aceste împrumuturi au condus la diversificarea repertoriului ornamental al fibulelor cu resort lateral și picior ridicat. Noțiunea de „tip hibrid” pentru astfel de fibule nu se vădește nici consecventă, nici justificată. Nu asistăm la un „fenomen de hibridizare”, „de încrucișare” sau „de tranziție”, ci la câteva opțiuni individuale distincte, izolate geografic. Confuziile clasificatorii derivă din lipsa de acuitate a reproducerilor din publicațiile de specialitate (desene imprecise, fotografii neclare – exemple în fig. 3), dar și din neglijarea definirii și ierarhizării judicioase a variabilelor utilizate în analoza morfologică.

Cele patru fibule de la Mășcăuți, Veliko Tărnovo, Bunești și Zimnicea au o importanță care nu trebuie minimalizată. Ele reflectă cele dintâi contacte ale unor meșteri din bazinul Dunării inferioare și din bazinul Nistrului cu modele elaborate în aria de cultură La Tène. Împrumuturile și inovațiile ilustrate de aceste exemplare pot fi încadrate mai judicios în acea epocă în care lumea purtătorilor fibulelor cu resort lateral și picior ridicat și cea a purtătorilor fibulelor cu resort bilateral (de schemă

⁶⁵ Alexandrescu 1980, 96, fig. 45/6 și 14; Zirra 1998a, 32, fig. 2/12–13.

⁶⁶ Berciu 1943, 300, fig. 6/IVa; Zirra 1998, 32, fig. 2/2.

⁶⁷ Brujako 2009, 335, fig. 2/15.

⁶⁸ Alexandrescu 1980, 96, fig. 45/6.

⁶⁹ Alexandrescu 1980, 96, fig. 45/14.

⁷⁰ Filip 1956, fig. 26/6–7; Maute 1994, 460–465.

⁷¹ Zirra 1998b, 158–160.

⁷² Poenaru Bordea 2004, 34–36, lista A.II, nr. 19, p. 49.

⁷³ Teodor 1988; Babeș 1993, 123–125; Teodor 1999, 101–112; Topal 2012, 169–170.

⁷⁴ Bazarciuc 1983, 267–268, fig. 20.

timpurie La Tène) se aflau încă într-un relativ echilibru care permiteau schimburi reciproce⁷⁵. Astfel de raporturi între două tradiții distincte de construire a fibulelor au premers sfârșitul perioadei timpurii a La Tène-ului când fibulele cu resort bilateral au început să se generalizeze în sud-estul Europei.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1972 – A. D. Alexandrescu, *Mormintele din perioada mai târzie a necropolei getice de la Zimnicea (jud. Teleorman)*, Crisia 2, 1972, p. 15–26.
- Alexandrescu 1976 – A. D. Alexandrescu, *À propos des fibules «thraces» de Zimnicea*, TD 1, 1976, p. 131–141.
- Alexandrescu 1980 – A. D. Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia 24, 1980, p. 19–126.
- Arnăuț 2003 – T. Arnăuț, *Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Chișinău 2003.
- Anastassov 2006 – J. Anastassov, *Objets lanténiens du Musée de Schoumen*, în: V. Sîrbu, D. L. Vaida (ed.), *Thracian and Celts. Proceedings of the International Colloquium from Bistrița 18–20 May 2006*, Cluj-Napoca 2006, p. 11–50.
- Babeș 1993 – M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn 1993.
- Bader 1983 – T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBZ 14/6, 1983.
- Bazarciuc 1981 – V. V. Bazarciuc, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești, jud. Vaslui*, SCIVA 32, 4, 1981, p. 536–570.
- Bazarciuc 1983 – V. V. Bazarciuc, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, județul Vaslui*, SCIVA 34, 3, 1983, p. 249–273.
- Berciu 1943 – D. Berciu, *Ein Problem aus der frühgeschichtliche Südosteuropas. Die thrakischen Fibeln*, Balcanica 6, 1943, p. 283–306.
- Binding 1993 – U. Binding, *Studien zu den figurlichen Fibeln der Frühlatènezeit*, Bonn 1993.
- Brujako 2009 – I. V. Brujako, *Ot skifii k Sarmatii: desijat' let spustija*, Stratum plus 3, 2005–2009 (2009), p. 329–370.
- Caner 1983 – E. Caner, *Fibeln in Anatolien I*, PBZ 14/8, 1983.
- Căpitanu 1984 – V. Căpitanu, *Fibule de tip Latène descoperite în așezarea de tip „dava” la Răcățău, comuna Horgești, județul Bacău*, Carpica 16, 1984, p. 61–84.
- Condurachi și colab. 1953 – E. Condurachi și colaboratori, *Șantierul Histria*, SCIV 4, 1–2, 1953, p. 90–152.
- Dremsizova 1962 – C. Dremsizova, *Mogilnijat nekropol pri c. Braničevo (Kolarovgradsko)*, Izvestija Sofia 25, 1962, p. 165–186.
- Eles Masi 1986 – P. v. Eles Masi, *Le fibule dell'Italia settentrionale*, PBZ 14/5, 1986.
- Filip 1956 – J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praha 1956.
- Filov 1934 – B. Filov, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlj in Südbulgarien*, Sofia 1934.
- Gergova 1987 – D. Gergova, *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*, PBZ 14/7, 1987.
- Jerem 1971 – E. Jerem, *Késővaskori sírleletek Beremendröl (Baranya megye)*, Évkönyve Pécs 16, 1971, p. 69–87.
- Killian 1975 – K. Killian, *Die Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit*, Prähistorische Bronzefunde XIV, 2, 1975.
- Kis'ov 1989 – K. Kis'ov, *Trakijski nekropol kraj c. Ctojkite, Plovdivska oblast*, Arheologija Sofia, 4, 1989, p. 13–17.
- Măndescu 2000a – D. Măndescu, *Fibula de schemă tracică – noi puncte de vedere*, SCIVA 51, 2000, 1–2, p. 71–92.
- Măndescu 2000b – D. Măndescu, *Fibulele de schemă Latène în perioada timpurie și mijlocie a celei de a doua epoci a fierului pe teritoriul vechii Dacii*, Crisia 20, 2000, p. 45–80.
- Măndescu 2002 – D. Măndescu, *Fibulele de tip hibrid pe teritoriul României și Republicii Moldova*, Argesis 11, 2002, p. 53–56.
- Măndescu 2004 – D. Măndescu, *Câteva particularități regionale ale fibulei de schemă tracică*, Peuce 2 (15), 2004, p. 41–48.
- Măndescu 2005 – D. Măndescu, *Fibulele de schemă tracică din sudul Moldovei. Studiu de caz: așezarea getică de la Poiana*, în: Ș. Stanciu, C. Croitoru (ed.), *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători. Pagini de istorie gălățeană*, I, Galați 2005, p. 7–16.
- Măndescu 2007 – D. Măndescu, *A Witness of the Fashion's Change in the 3rd C BC at the Lower Danube: The Fibula of Hybrid Type*, în: *The Lower Danube in Antiquity, International Archaeological Conference Bulgaria-Tutranak*, 6.–7. 10. 2005, Sofia 2007, p. 59–63.
- Măndescu 2010 – D. Măndescu, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila, Editura Istros 2010.
- Maute 1994 – M. Maute, *Fibel und Fibeltracht*, în: Hoops J., Beck H. (ed.), *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 8, 5/6, 1994, p. 458–467.
- Mihaylova 1992 – Z. Mihaylova, *Metal finds from the Thracian fortified settlement near the water-supply station in Sborianovo*, în: Gergova D., *Helis. Sborianovo-Studies and Prospects. Proceedings of the Conference in Ispereh II*, Sofia 1992, p. 89–93.
- Mikov 1932 – V. Mikov, *Thrakische Fibeln*, Izvestija Sofia 6, 1930–1931 (1932), p. 171–183.
- Mirčeva 2007 – E. Mirčeva, *La Tène fibulae kept in Varna Archaeological Museum*, în: Vagalinski I. F. (ed.), *The Lower Danube in Antiquity (VI c. B.C. – VI c. A.D.). International Archaeological Conference, Bulgaria – Turtukan*, Sofia 2007, p. 65–72.
- Niculiță 1987 – I. T. Niculiță, *Severnije frakijci v VI-I vv. do n. e.*, Chișinău 1987.
- Ognenova-Marinova 1984 – L. Ognenova-Marinova, *Minor objects – terracotta – sculpture*, în: Dimitrov D., Cicikova M., Balkanska A., Ognenova-Marinova L. (ed.), *Sevtopolis I, Bit i kultura*, Sofia 1984, 159–171, p. 224–228.
- Poenaru Bordea 2004 – G. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi, du Vie siècle av. J. -C. dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în: *Presenza e funzioni della moneta nelle chorai delle colonie greche dall' Iberia al Mar Nero. Atti del XII convegno organizzato dall'Università "Federico II" e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 16–17 Giugno 2000*, Istituto Italiano di Numismatica, Roma, 2004, p. 27–70.
- Peschel 1972 – K. Peschel, *Fibeln mit Spiralfuß*, ZfA 6, 1972, p. 1–42.
- Popov 1924 – R. Popov, *Predistoričeski izledvanija v Vračens-koto pole*, Izvestija Sofia 2, 1924, p. 99–136.

⁷⁵ Rustoiu 2008, 26–29.

- Rustoiu 2005 – A. Rustoiu, *Archäologische und historische Hinweise betreffend den Anfang der keltischen Kolonisation des innerkarpatischen Raumes*, *Apulum* 42, 2005, p. 57–76.
- Rustoiu 2008 – A. Rustoiu, *Celții din Transilvania și comunitățile indigene nord-balcanice. Schimburi culturale și mobilitatea individuală*, *EphemNap* 18, 2008, p. 25–44.
- Severeanu 1935 – G. Severeanu, *Le Trésor de Huși*, *Revista Muzeului Municipiului București* 2, 1935, p. 17–36.
- Spânu 2009 – D. Spânu, *Un mormânt cu fibulă Glasinac descoperit pe situl „Cetate” de la Zimnicea*, *Analele Banatului*, S.N., Arheologie-Istorie, 17, 2009, p. 279–294.
- Stančev 2004 – D. Stančev, *Trakijski nakiti ot Istoričeski Muzej Ruse*, în: *Panagjurskoto sâkrovište i trakijskata kultura. Dokladi ot vtori mejdunaroden simpozium*, Sofia 2004, p. 149–162.
- Szabó 1974 – M. Szabó, *Contribution à l'étude de l'art et de la chronologie de La Tène anceinns en Hongrie*, *Folia Archaeologica* 25, 1974, p. 71–86.
- Tănăsescu 2009 – B. Tănăsescu (ed.), *Treasure Lost, Treasure Regained*, Giurgiu 2009.
- Teodor 1988 – S. Teodor, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României*, *ArhMold* 12, 1988, p. 33–51.
- Teodor 1999 – S. Teodor, *Regiunile est-carpatică ale României în secolele V-II î. d. Hr.*, *Bibliotheca Thracologica XXVII*, București 1999.
- Teodor, Țau 1997 – S. Teodor, S. Țau, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule*, *ArhMold* 19, 1996 (1997), p. 57–105.
- Teodoru 1998 – V. V. Teodoru, *Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în zona est-carpatică în lumina cercetărilor arheologice*, *Arheologia Moldovei* 21, 1998, p. 29–41.
- Terzan 1976 – B. Terzan, *Certoška fibula*, *Arhvestnik* 27, 1976, p. 317–443.
- Topal 2012 – D. Topal, *Nov'ie nahodki rannelatenskih importoe mejdu Dnestrom i Prutom*, în: *Telnov N., Sinică V. (ed.), Drevnosti severnogo procernomorje III-II v. do n. e.*, Tiraspol 2012, p. 169–171.
- Vasić 2000 – Vasić R., *Thracian Fibulae in the West: Invasion or Cultural Exchange ?* *Archaeologia Bulgarica* 4, 1, 2000, p. 13–20.
- Vulpe 1930 – R. Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris 1930.
- Vulpe, Teodor 2003 – R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, *Bibliotheca Thracologica* 39, București 2003.
- Woźniak 1975 – Z. Woźniak, *Die Kelten und die Latènekultur auf den thrakischen Gebieten*, *Alba Regia* 14, 1975, p. 177–184.
- Zirra 1971 – V. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, *Dacia* 15, 1971, p. 171–238.
- Zirra 1998a – V. V. Zirra, *Bemerkungen zu den thrako-getischen Fibeln*, *Dacia* 40–42, 1996–1998, p. 29–53.
- Zirra 1998b – V. V. Zirra, *Die relative Chronologie des Gräberfeldes von Pișcolt (Kr. Satu Mare, Rumänien)*, în: F. Müller (ed.), *Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde, Methoden im Vergleich*, *Schriften des Bernischen Historischen Museums Band 2*, 1998, p. 145–160.
- Zirra 2009 – V. V. Zirra, *Two Thracian Fibulae*, în: B. Tănăsescu (ed.), *Treasure Lost, Treasure Regained*, Giurgiu 2009, p. 82–84.
- Zirra 2011 – V. V. Zirra, *Research stage of the La Tène and Thracian scheme fibulae in Romania – Dynamics and exclusion. Critical general approach*, în: *WSEAS – Transactions on Environment and Development*, Issue 1, Volume 7, January 2011, p. 1–12.

LISTA ILUSTRAȚIEI

- Fig. 1 – Fibula cu două resorturi din mormântul C10M97 de la Zimnicea: (1) schița reprodușă de Zirra 1971, fig. 23/69; (2) reproducere după Alexandrescu 1980, 100, fig. 49/1; (3) reproducere după original (D.S.).
- Fig. 2 – Fibula mare din tezaurul 1 (locuința 21) de la Bunești (centru; reproducere după original D. S.); fibulele cu resort lateral și arc în trosadă de la Zimnicea (stânga sus: după Alexandrescu 1980, 96, fig. 45/14; stânga jos: reproducere după original); fibule de tip Dux/Duchčov (dreapta; după Filip 1956, fig. 26/6–7).
- Fig. 3 – Fibule considerate „hibride” de către Zirra (1–4, 21, 23), Vasić (5–9) sau „de tip hibrid” de către Măndescu (10–13; 15–26). 1–9: fibule de schemă timpurie La Tène; 10–21: fibule de schemă timpurie La Tène cu pseudo-resort la picior (Peschel tip A1-A2); 22–26: fibule cu resort lateral și picior ridicat („tracice”). Pentru sursele reproducerilor: anexa 1.

ANEXA 1

(Sursele reproducerilor din fig. 3)

- 1: Branicevo (Bulgaria) – după Zirra 1998, fig. 6/22.
- 2: Brestovica (Bulgaria), tumulul 1 – după Mirčeva 2007, 71, fig. 7.
- 3: localitate necunoscută din fosta Iugoslavie – după Zirra 1998, 40, fig. 6/19.
- 4: Momišici (Munteneșu) – după Zirra 1998, 40, fig. 6/21.
- 5–7: Niš (Serbia) – după Vasić 2000, 15, fig. 2/9–11.
- 8: Momišici (Munteneșu) – după Vasić 2000, 15, fig. 2/13 (probabil aceeași piesă cu cea de la nr. 4).
- 9: Glogovik – după Vasić 2000, 15, fig. 2/12.
- 10: Branicevo, tum. 10, morm. 2 – după Dremsizova 1962, 176, fig. 18/5.
- 11–12: Koprince/Seuthopolis (Bulgaria), necropolă – după Woźniak 1975, 182, pl. 1/9–10.
- 13: Kugurlui (Moldova) – după Arnăut 2003, 395, fig. 72/dr.D.
- 14: Frumoasa (Moldova) – după Topal 2012, 170, fig. 2/5.
- 15–16: Stojkite (Bulgaria) – după Kis'ov 1989, 14, fig. 6/a-b.
- 17–18: Sveštari (Bulgaria) – după Mihaylova 1992, 92.
- 19: Tariverdi (România) – după Condurachi și colab. 1953, 133, fig. 32.
- 20: Zimnicea, morm. C10M55 – reproducere după original.
- 21: localitate necunoscută din Bulgaria – reproducere de F. Grofu, după Tănăsescu 2009, 142, nr. 27.
- 22: Banatska Palanka (Serbia) – după Berciu 1943, 283, fig. 2.
- 23: Măscăuți (Moldova) – după Niculiță 1987, 105, fig. 27/1.
- 24: Poiana (România) – după Vulpe, Teodor 2003, 207, nr. 13 fig. 92/4.
- 25: Răcățau (România) – după Căpitanu 1984, 64, fig. 1/3.
- 26: Veliko Tărnovo (Bulgaria) – după Stancev 2004, 158, pl. 1/9.

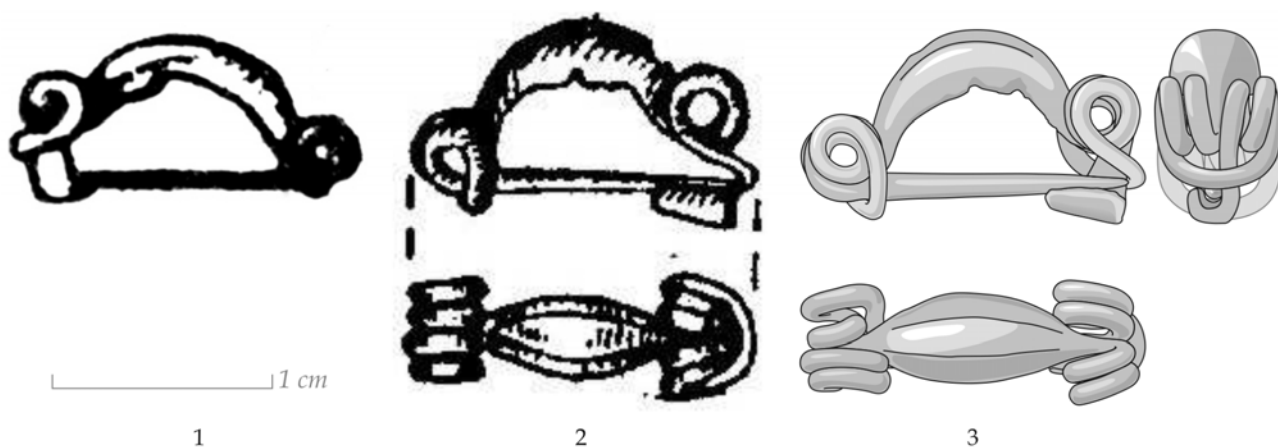

Fig. 1. Fibula cu două resorturi din mormântul C10M97 de la Zimnicea: (1) schița reproducă de Zirra 1971, fig. 23/69; (2) reproducere după Alexandrescu 1980, 100, fig. 49/1; (3) reproducere după original (D.S.).

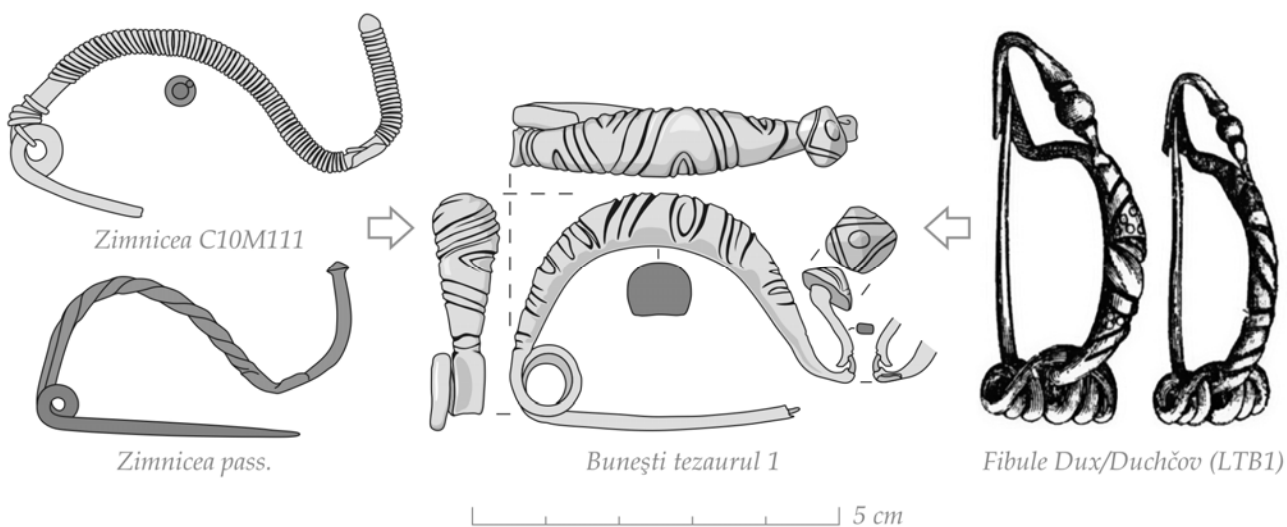

Fig. 2. Fibula mare din tezaurul 1 (locuința 21) de la Bunești (centru; reproducere după original D. S.); fibulele cu resort lateral și arc în trossadă de la Zimnicea (stânga sus: după Alexandrescu 1980, 96, fig. 45/14; stânga jos: reproducere după original); fibule de tip Dux/Duchčov (dreapta; după Filip 1956, fig. 26/6–7).

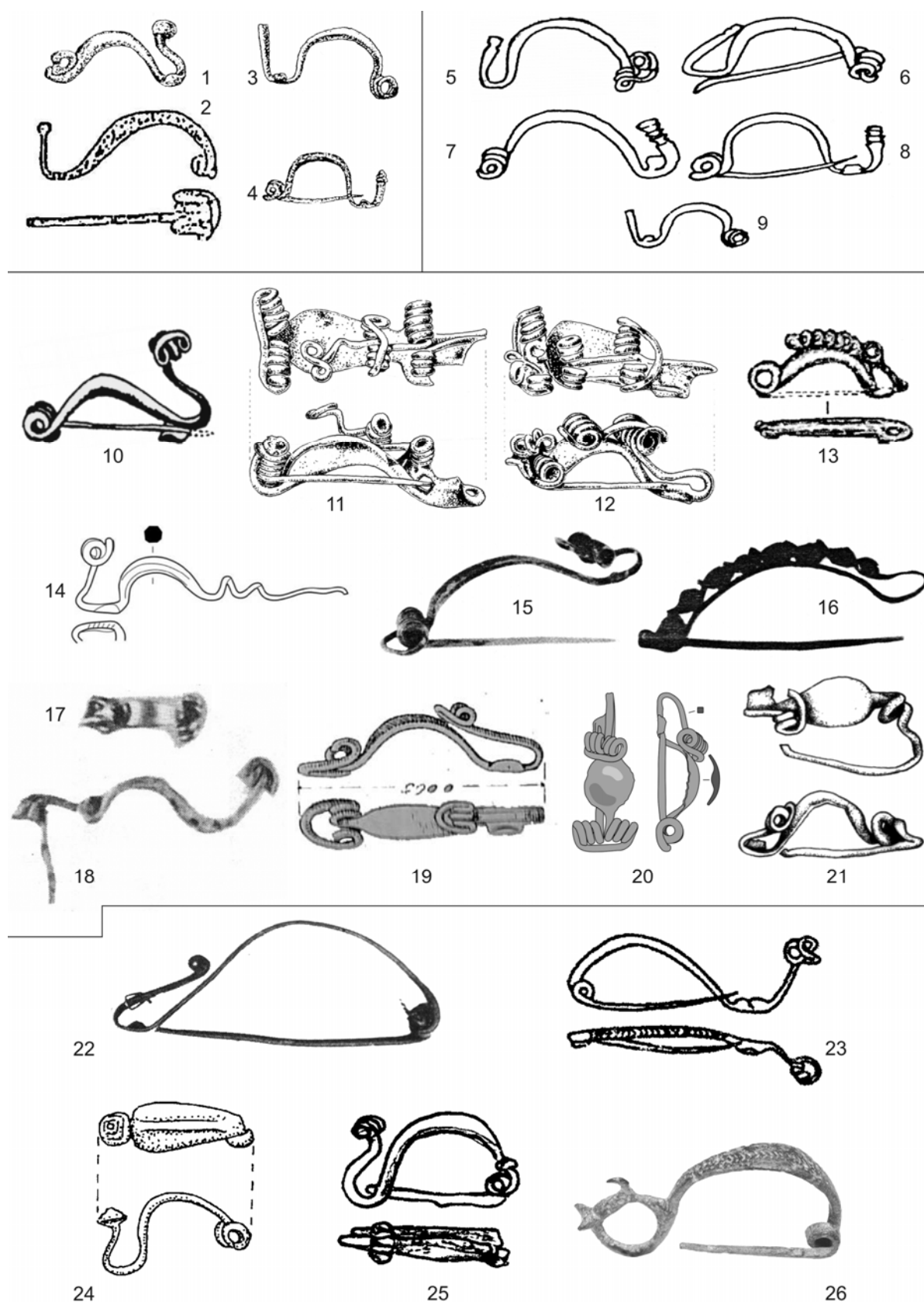

Fig. 3. Fibule considerate „hibride” de către Zirra (1–4, 21, 23), Vasić (5–9) sau „de tip hibrid” de către Măndescu (10–13; 15–26). 1–9: fibule de schemă timpurie La Tène; 10–21: fibule de schemă timpurie La Tène cu pseudo-resort la picior (Peschel tip A1-A2); 22–26: fibule cu resort lateral și picior ridicat („tracice”). Pentru sursele reproducerilor: anexa 1.